

دایرة المعارف سازهای ایران

جلد دوم

پوست صداهای و
خود صداهای
نواحی ایران

محمد رضا درویشی

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف

کدپستی ۱۶۱۱۹، صندوق پستی ۴۷۷-۱۹۵۷۵

تلفن: ۷۷۶۰۱۰۲۰ فکس: ۷۷۵۰۶۵۵۳

www.mahoor.com

info@mahoor.com

دایرةالمعارف سازهای ایران

جلد دوم

پوست‌صداها و خودصداهای نواحی ایران

محمدرضا درویشی

محمد افتخاری	ویراستار
رضا معطریان	عکس
آرلین وارطانیان	گرافیک
حمید قربان‌جو	حروف‌نگار و صفحه‌آرا
سینا برومندی	پالایش تصاویر
فرزانه مالکی دیزجی	طراحی نقوش در پوست‌صداها
ماهان نرودی	نت‌نگار
علی ادیب‌راد	مترجم
۱۳۹۲	چاپ دوم
جلد ۲۰۰۰	تعداد
کارا-باران	لیتوگرافی
قدس	چاپ رنگی
پژمان	چاپ متن
معین	صحافی

© همهی حقوق چاپ و نشر این اثر انحصاراً (طبق قرارداد) محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۷۲-۰۳-۶ ISBN 978-964-8772-03-6

فهرست

۱۱	مقدمه‌ی مؤلف
۱۳	فهرست نام هنرمندان مورد استناد در جلد دوم

فصل اول - پوست‌صداها‌ی نواحی ایران

۲۷	رده‌بندی پوست‌صداها‌ی نواحی ایران
۳۲	نقشه‌ی پراکندگی پوست‌صداها‌ی نواحی ایران

بخش اول - طبل‌های دو طرفه که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند

۳۵	دهل - بلوچستان (منطقه‌ی سرحد)، سیستان
۴۲	دهل (نمونه‌ی الف) - کرمان (بافت، بردسیر، سیرجان، رابری)
۵۰	دهل - خراسان (جنوب، شرق، شمال)
۶۲	دهل - گلستان (منطقه‌ی کنول)
۶۶	دهل - شرق مازندران
۷۱	دهل - غرب مازندران
۷۶	دهل - جنوب البرز: گرمسار (استان سمنان)، طالقان، دماوند، ورامین و شهریار (استان تهران)
۸۷	دهل - آذربایجان شرقی
۹۱	طبل - آذربایجان شرقی (تبریز)
۹۶	دهل و طبل عزا - یزد (میبد)
۱۰۰	طبل زلزله - یزد (شاهدیه)
۱۰۴	دهل - آذربایجان غربی
۱۰۹	دهل - کرمانشاهان
۱۱۵	دهل - کردستان
۱۲۰	دهل - لرستان
۱۲۵	دهل - استان مرکزی (اراک)
۱۲۹	دهل - خوزستان (شوشتر)
۱۳۳	طبل (دهل) - خوزستان (دزفول)
۱۳۸	دهل - بختیاری
۱۴۳	دهل، پیپه، گبیر، جوره، مُرواس و... - هرمزگان
۱۶۵	طبل هشت‌گوش - عراق (کربلا، کاظمین)، ایران (تهران، دزفول و شوشتر)
۱۶۹	دهل هشت‌گوش - خوزستان (شوشتر)

بخش دوم - طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) و دست نواخته می‌شوند

- ۱۷۵ دهل و تیمبک - بلوچستان (منطقه‌ی مکران)
- ۱۸۲ دهل (نمونه‌ی ب) و جوره - کرمان (فهرج، جیرفت، گهنوج، رابن، سیرجان)
- ۱۹۰ دَمَام - بوشهر

بخش سوم - طبل‌های دوطرفه که با دست نواخته می‌شوند

- ۲۰۱ دُکُر (دُکُر، دهلک)، دهلک نال - بلوچستان
- ۲۰۸ دَمَام (طبل، ابوسعبین) - خوزستان (اروندکنار، آبادان، خرمشهر)
- ۲۱۲ دُزک - کرمان (سیرجان)
- ۲۱۷ چوغُرو - کرمان (بم، دهستان مرغک)
- ۲۲۱ ناقارا (ناقاره، نقاره) - آذربایجان شرقی

بخش چهارم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با چوب (مضراب) یا دست نواخته می‌شوند

- ۲۳۳ ناقاره (نقاره) - گیلان
- ۲۴۱ دِسْرکوتین، دِسْرکیتین (نقاره) - مازندران مرکزی
- ۲۴۸ قوشاناقارا (قوشاناقاره) - آذربایجان شرقی
- ۲۵۵ تاس (طاس) و دو تپله (دوطبله) - کردستان
- ۲۶۳ ناقارا (ناقاره)، نقاره - فارس، کهکیلویه و بویراحمد، کرمان (سیرجان) و بوشهر (جم و ریز)
- ۲۷۵ نقاره و نقاره‌خانه - خراسان، فارس، قم، گیلان، کاشان، اصفهان، خراسان، خوزستان و ...
- ۳۰۶ نقاره - سمنان
- ۳۱۰ ناقاره (نقاره) - هرمزگان (بستک، هرننگ)
- ۳۱۵ نقاره - عراق (کاظمین، کربلا)، ایران (تهران و دزفول)
- ۳۱۹ چورگیر (کُرک‌گیر) - سیستان، جنوب خراسان، اردبیل
- ۳۲۲ دهل نوبان - هرمزگان
- ۳۲۶ جوغ - کرمان (راور، بردسیر)

بخش پنجم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) با بدنه‌ی استوانه‌ای یا شبه‌استوانه‌ای که با دست نواخته می‌شوند

- ۳۳۱ دهل مکرمان - بلوچستان (قصرقند، روستای بگ)
- ۳۳۵ کاسوره - خوزستان
- ۳۳۹ چینکنگه، میریاسه، چپووه، پیپه - هرمزگان (بندرعباس)
- ۳۴۵ دهل شیخ فرج و بچه‌های دهل شیخ فرج - بوشهر (جزیره‌ی خارک)
- ۳۵۶ تمبک - نواحی مختلف ایران
- ۳۷۳ تمبک زورخانه - برخی نواحی ایران
- ۳۸۶ تمپو - برخی نواحی ایران

بخش ششم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) با بدنه‌ی قاب‌مانند (طوقه‌ای) که با دست نواخته می‌شوند

- ۳۹۳ دف - کردستان
- ۴۰۳ دایره‌ها - نواحی مختلف ایران

بخش هفتم - طبل‌های دوطرفه که با ضربه‌ی غیرمستقیم نواخته می‌شوند

- ۴۵۳ دُل (دهل) شیطانک، دهل خیر - کردستان
- ۴۵۸ طبلک، جغجغه، شیطان قوالی - نواحی مختلف ایران

بخش هشتم - طبل‌های سه، چهار و شش‌طرفه که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند

۴۶۵ طبل زلزله (سه، چهار و شش‌طرفه) - یزد - آبرندآباد (شاهدیه)

بخش نهم - طبل‌های ساییشی یا مالشی (پوست‌صداهایی که با ساییش یا مالش نواخته می‌شوند)

۴۷۲ دف، دایره، دایره‌زنگی - نواحی مختلف ایران

۴۷۳ دهل، جوره و تیمبوک - کرمان، هرمزگان، بلوچستان

۴۷۴ دُگَر (دهلک) و دهلک نال - بلوچستان

۴۷۵ ناقاره (نقاره) - فارس، کهکیلویه و بویراحمد، شمال غربی کرمان، شمال هرمزگان و شرق بوشهر

۴۷۶ تمبک - نواحی مختلف ایران

بخش دهم - نقش‌ها و طرح‌ها در پوست‌صداها نواحی ایران

بخش یازدهم - پوست‌صدا - خودصداها

۴۸۷ دایره‌زنگی - نواحی مختلف ایران

۴۹۴ جاریگ - کرمان (بم، دهستان مرغک)

۴۹۸ پوست‌صدا - خودصداها (برخی تکنیک‌های اجرایی در پوست‌صداها) / مؤخره

فصل دوم - خودصداها نواحی ایران

۵۰۲ رده‌بندی خودصداها نواحی ایران

۵۰۴ نقشه‌ی پراکندگی خودصداها نواحی ایران

بخش اول - خودصداها برکوبه‌ای و هم‌کوبه‌ای

۵۰۷ چوب - بلوچستان، سیستان، خراسان، کرمان، گلستان (منطقه‌ی کتول)

۵۱۱ کُترا (کُتره) - گیلان و تالش

۵۱۴ جغجغه - اصفهان (قمصر)

۵۱۷ شَقْ شَقْ - خوزستان (شوشتر)

۵۲۰ چاک (تخته) - هرمزگان

۵۲۳ سنج - تهران

۵۲۶ کُرب، کرب، سنج، جغجغه، سنگ، چَک‌چَکو - خراسان، گیلان، اصفهان، فارس

۵۳۳ اَنبُر (اُمبُر) - خوزستان، تهران و ...

۵۳۶ سنج، شربینگ، جینگ، قاشفک، زنگ - بوشهر، هرمزگان، سیستان، سمنان، تهران و ...

۵۴۳ سنگ - گلستان (کتول) و برخی نواحی ایران

۵۴۵ تخته (لاکوتی) - آذربایجان شرقی

۵۴۷ چَلک - مازندران

۵۵۰ لاک - مازندران

۵۵۳ تخته - اصفهان

۵۵۷ دَم‌پی (حلب) - هرمزگان (بستک)

۵۶۰ تَرسیلک (توسیل) - بوشهر (جزیره‌ی خارک)

۵۶۳ تشت (تشتک)، تال - بلوچستان

۵۶۶ تشت سوچلا - مازندران

۵۷۰ لگن - مازندران

۵۷۳	میجمه - گیلان (منطقه‌ی تالش)
۵۷۵	تشت - مازندران
۵۷۷	زنگ مدرسه - نواحی مختلف ایران
۵۷۹	هاون (هاونگ) - یزد، کرمان، تهران
۵۸۱	ناقوس آتشکده - یزد، کرمان، تهران
۵۸۴	زنگ زورخانه - نواحی مختلف ایران
۵۸۷	زنگ کُشتی - نواحی مختلف ایران
۵۸۹	زنگ مدرسه - نواحی مختلف ایران
۵۹۱	زنجیر - نواحی مختلف ایران
۵۹۴	کوزه (کوزک) - بلوچستان
۵۹۷	کوزه - کرمان (منطقه‌ی بَم و نَرماشیر)
۶۰۰	جَله (کوزه) - هرمزگان
۶۰۲	کَباده - نواحی مختلف ایران
۶۰۶	زنجیرپایه - گیلان (سیاهکل)
۶۰۹	چوسیر (چوب سحر) - کرمان (بم و برخی مناطق دیگر)
۶۱۲	کیشوتس - کلیساهای آرامنه (تهران و...)
۶۱۵	سنجک (ضربک) - بوشهر
۶۱۷	زنگ‌ها، زنگوله‌ها، ناقوس‌ها و... - نواحی مختلف ایران
۶۲۹	دُرّه - اصفهان (کاشان)
۶۳۱	جَغجَغه، جَغجَغه - اصفهان (کاشان)، سمنان (شاهرود)
۶۳۳	مَنیور - هرمزگان
۶۳۶	زنجیر و زنگوله - گیلان (تالش)
۶۳۸	زنگ، زنگوله - برخی نواحی ایران
۶۴۰	تَک‌تَکو - بوشهر
۶۴۳	تِرَکی - مازندران
۶۴۶	جیر جیرا - آذربایجان شرقی
۶۴۹	قارقارک (قارقارکُنک) - غرب ایران (زاگرس مرکزی)
۶۵۲	دَنگ (آبدنگ) - مازندران

بخش دوم - خودصداهای تیغهای

۶۵۷	قوپوز (قاووز) / زنبورک فلزی - گلستان (منطقه‌ی ترکمن‌نشین)، شمال غربی خراسان
۶۶۰	قوپوز (قاووز) / زنبورک چوبی - گلستان (منطقه‌ی ترکمن‌نشین)، شمال غربی خراسان

بخش سوم - خودصداهای سایشی

۶۶۵	قارقارک - نواحی مختلف ایران
۶۶۸	قوطفی - خوزستان

۶۷۱	تصاویر نوازندگان و سازها مقدمه‌ی انگلیسی
-----	---

سازهای پوست صدا (ممبرانوفون‌ها)

۱-۴-۲. به طور مستقیم (آزاد) در آن‌ها خواننده یا دمیده می‌شود.
 ۲-۴-۲. با یک لوله یا ظرف بشقاب‌مانند در آن‌ها خواننده یا دمیده می‌شود.^۵

رده‌بندی پوست‌صداها نواحی ایران

آنچه بیان شد فشرده‌ای از رده‌بندی کورت زاکس و هورن بوستل بود. ما در رده‌بندی خود، پوست‌صداها را برحسب نوع به گروه‌های مختلفی تقسیم کرده‌ایم:

۱. طبل‌های دوطرفه
۲. طبل‌های یک‌طرفه
۳. طبل‌های سه، چهار و شش‌طرفه

طبل‌های دوطرفه تقسیماتی به شرح زیر دارند:

- طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند.
- طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) و دست نواخته می‌شوند.
- طبل‌های دوطرفه که با دست نواخته می‌شوند.

طبل‌های یک‌طرفه تقسیماتی به شرح زیر دارند:

- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با چوب (مضراب)

۱. کاتالوگ توصیفی و تحلیلی موزه‌ی سازهای کنسرواتوار سلطنتی موسیقی بروکسل، ۱۸۸۸.

2. frame drums
3. vessel drums
4. double-skin drums

۵. نقل به مفهوم از:

Erich M. Hornbostel, Curt Sachs. *Classification of Musical Instruments*. Galpin Society Journal (1961).

این گروه از سازها را ویکتور مائیون (Victor Mahillon، ۱۸۴۱-۱۹۲۴) در کاتالوگ^۱ خود، ممبرانوفون نامیده و منظور سازهایی است که صدا در آن‌ها از طریق ارتعاش پوست ایجاد می‌شود. مائیون در رده‌بندی خود، پوست‌صداها را به چند دسته تقسیم کرده است:

- طبل‌هایی که دارای قاب^۲ هستند.

- طبل‌هایی که گلدانی شکل^۳ هستند.

- طبل‌هایی که دارای پوست مضاعف^۴ هستند.

زاکس و هورن بوستل در سال ۱۹۱۴ نظام رده‌بندی مائیون را نوسازی و روزآمد کردند. در رده‌بندی زاکس-هورن بوستل، پوست‌صداها به صورت زیر تقسیم‌بندی شده‌اند:

۲. ممبرانوفون‌ها (سازهای دارای پوست)

۲-۱. طبل‌های کوبه‌ای (با دست یا مضراب نواخته می‌شوند).

۱-۱-۲. به طور مستقیم به آن‌ها ضربه وارد می‌شود (با دست یا مضراب).

۲-۱-۲. به طور غیرمستقیم به آن‌ها ضربه وارد می‌شود (طبل‌های جغجغه‌مانند و...)

۲-۲. طبل‌های مضرابی-زخمه‌ای (سیمی به قسمت میانی و پایینی پوست وصل می‌شود، مانند گوبی‌گوبی در هندوستان).

۲-۳. طبل‌های سایشی (با سایش نواخته می‌شوند).

۱-۳-۲. طبل‌هایی که با چوب ساییده می‌شوند (چوب روی پوست کشیده می‌شود).

۲-۳-۲. طبل‌هایی که با طناب یا بند ساییده می‌شوند (طناب یا بند روی پوست کشیده می‌شود).

۲-۳-۳. طبل‌هایی که با دست ساییده می‌شوند (دست روی پوست کشیده می‌شود).

۲-۴. طبل‌های خوانشی (در آن‌ها می‌خوانند یا می‌دمند).

بخش دوم. طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) و دست

نواخته می‌شوند

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۱. طبل‌های دوطرفه
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۱. بدنه‌ی استوانه‌ای
۱. بدنه‌ی چوبی یا فلزی
۲. اجرا با چوب و دست

بخش سوم. طبل‌های دوطرفه که با دست نواخته می‌شوند

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۱. طبل‌های دوطرفه
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۱. بدنه‌ی استوانه‌ای
۱. بدنه‌ی چوبی یا فلزی
۳. اجرا با دست

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۱. طبل‌های دوطرفه
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۳. بدنه‌ی قاب‌مانند (طوقه‌ای)
۱. بدنه‌ی چوبی
۳. اجرا با دست

بخش چهارم. طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با چوب

(مضراب) یا دست نواخته می‌شوند

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۲. طبل‌های یک‌طرفه
۱. یک طرف بسته
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۱. بدنه‌ی تخم‌مرغی، گلدانی، کاسه‌ای
۱. بدنه‌ی سفالی
۱. اجرا با چوب

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۲. طبل‌های یک‌طرفه
۱. یک طرف بسته
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۱. بدنه‌ی تخم‌مرغی، گلدانی، کاسه‌ای
۲. بدنه‌ی فلزی

نواخته می‌شوند.

- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با چوب یا دست نواخته می‌شوند.
- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با دست نواخته می‌شوند.
- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) که با دست نواخته می‌شوند.
- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) که با چوب (مضراب) یا دست نواخته می‌شوند.
- طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند.

اما برخی پوست‌صداها با ضربه‌ی غیرمستقیم به صدا درمی‌آیند:

- طبل‌های دوطرفه که با ضربه‌ی غیرمستقیم نواخته می‌شوند. در ادامه‌ی رده‌بندی پوست‌صداها، تقسیمات دیگری نیز ارائه شده‌اند:

- طبل‌های سایشی یا مالشی (پوست‌صداهایی که با سایش یا مالش نواخته می‌شوند). این طبل‌ها به دو گروه یک‌طرفه (یک طرف بسته، یک طرف باز) و دوطرفه تقسیم شده‌اند. در رده‌بندی ما بخشی هم به سازهای خودصدا-پوست‌صدا اختصاص یافته است. به این معنی که در همه‌ی پوست‌صداها این امکان بالقوه وجود دارد که به‌جای پوست از بدنه‌ی آن‌ها در نواختن استفاده شود و یا اینکه ساز از نظر ساختار به گونه‌ای باشد که به‌طور همزمان در دو رده‌ی خودصدا و پوست‌صدا قرار گیرد. اجزای رده‌بندی سازهای پوست‌صدا در جلد دوم دایرةالمعارف سازهای ایران به شرح زیرند:

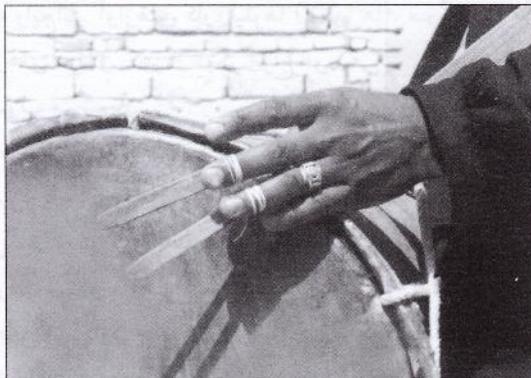
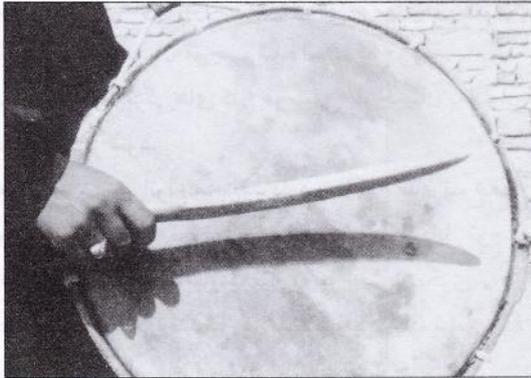
بخش اول. طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۱. طبل‌های دوطرفه
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۱. بدنه‌ی استوانه‌ای
۱. بدنه‌ی چوبی یا فلزی
۱. اجرا با چوب

۱. طبل‌های کوبه‌ای
۱. طبل‌های دوطرفه
۱. با ضربه‌ی مستقیم
۲. بدنه‌ی چندضلعی
۲. بدنه‌ی فلزی
۱. اجرا با چوب

ریتمیک، تکمیل اجزای ریتم و ایجاد اصوات زیر در کنتراست با صداهای بَم طرف راست دهل است. دست چپ نیز به نوبه‌ی خود در شکستن تقارن‌های متریک-ریتمیک و ایجاد سَنگُپ‌های بدیع و ضدضرب‌ها نقش قابل توجهی دارد. نَلوک‌های مضاعف هم می‌توانند با هم و همزمان به پوست سمت چپ دهل ضربه وارد کنند و هم می‌توانند به تنهایی یا به صورت متناوب استفاده شوند. در چارچوب تکنیک‌های اجرایی دهل سرحدی دست‌های راست و چپ مکالمه‌ای ریتمیک را میان خود انجام می‌دهند. در برخی لحظه‌های اجرا ممکن است برحسب نیاز، هریک از دست‌ها منفرداً به نواختن پردازند.

اجرای حرکت‌های نمایشی نوازنده‌ی دهل سرحدی، مانند چرخش سریع در میدان، چرخش سریع به دور خود، چرخاندن دهل بر بالای سر، عبور دادن دهل از زیر پا، به دندان گرفتن تسمه‌ی دهل و چرخش به دور خود و... بخشی از ویژگی‌های اجرایی این ساز محسوب می‌شود و غالباً با استقبال حاضران مواجه می‌شود. هنگام انجام این حرکت‌های نمایشی، نواختن دهل نباید متوقف گردد. مشابه این حرکت‌ها را می‌توان در سیستان، جنوب خراسان (بیرجند) و نواحی شرقی کرمان (جیرفت، فِهْرَج و...) نیز توسط نوازندگان دهل مشاهده کرد.

تصویرهای ارائه‌شده) به بدنه‌ی استوانه‌ای وصل می‌شود. دهل با تسمه‌ای بلند از شانه‌ی چپ نوازنده به گونه‌ای آویزان می‌شود که در حدود زانوهای او قرار گیرد. طرف راست دهل با چوبی نسبتاً بزرگ و قوس‌دار (چوب دهل) به صدا درمی‌آید و طرف چپ با دو چوب کوچک که حالت ناودانی دارند (نَلوک-ناخنی) و به انگشت‌های دست چپ بسته می‌شوند نواخته می‌شود. بنابراین اجزای ساختمانی دهل سرحدی عبارت‌اند از:

۱. بدنه‌ی استوانه‌ای
۲. دو قطعه پوست
۳. دو عدد طوقه‌ی چوبی
۴. طناب
۵. تسمه
۶. چوب (مضراب) دهل
۷. نَلوک‌های مضاعف

تکنیک‌های اجرایی دهل سرحدی

دست‌های راست و چپ در اجرای دهل سرحدی نقش‌های متفاوتی دارند. چوب دهل در دست راست اجراکننده قرار می‌گیرد و نَلوک‌ها به انگشت‌های سوم و چهارم دست چپ با نخ بسته می‌شوند. ناودانی بودن شکل نَلوک به خاطر بهتر قرار گرفتن آن روی انگشت دست است. دست راست نقش اصلی را در نواختن دهل و ایجاد تقارن‌های اصلی متریک-ریتمیک و نیز شکستن این تقارن‌ها به عهده دارد. صدای برخورد چوب دست راست با دهل بسیار شدید، پرحجم و بَم است. در چارچوب تکنیک‌های اجرایی دهل سرحدی، شکستن تقارن‌های متریک-ریتمیک و ایجاد ضدضرب و سَنگُپ‌های جذاب و گاه نامتعارف توسط دست راست بسیار اهمیت دارد. وظیفه‌ی نَلوک‌های دست چپ بیشتر ایجاد تزیینات

می‌پردازند. نوازندگان سُرنا و دهل هنگام اجرا غالباً در میان دایره‌ی رقصندگان و حضار حرکت می‌کنند و گاه در کنار و خارج از دایره‌ی رقصندگان می‌ایستند و به اجرای موسیقی می‌پردازند. دهل سیستمی را همیشه ایستاده یا در حرکت می‌نوازند و هیچ ساز دیگری سُرنا و دهل را در نواختن همراهی نمی‌کند.

علاوه بر آنچه ذکر شد، دهل در سیستان گاه همراهی‌کننده‌ی قیچک در اجرای ترانه‌های سیستمی است. چنین به نظر می‌رسد که با منسوخ شدن دایره، دهل که البته با دست نواخته می‌شود جایگزین آن شده است. در یکی دو دهه‌ی اخیر حتا به جای دهل از تمبک نیز استفاده می‌شود.

ب. مراسم گشتی محلی

گشتی محلی سیستان کجیره (گشتی کج‌گردان) نام دارد. موسیقی این مراسم با سُرنا و دهل نواخته می‌شود و شامل دو بخش است: (۱) اجرای موسیقی برای اعلام مراسم گشتی و جمع کردن مردم و (۲) اجرای موسیقی هنگام گشتی گرفتن. از دهل سیستان در قدیم استفاده‌های دیگری نیز می‌شده که بعضی از آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. پیام‌رسانی

«... هر امیر و سرکرده‌ی بزرگ را دهل یا طبل بزرگی بود که در مواقع ضرورت به وسیله‌ی دهل چی یا نوازنده‌ی اختصاصی و طبق دستور وی به صدا درمی‌آمد و افراد وابسته را از وضعیت پیش آمده واقف می‌نمود و با طنین صدای آن همگان خویشتن را به جایگاه استقرار امیر یعنی به آرگ می‌رسانیدند. ریتم ضربه‌ها و نیز فواصلی که برای ضربه‌های پی‌درپی به وسیله‌ی نوازنده رعایت می‌شد بیانگر وضع و حالت خاصی بود که می‌بایست افراد متناسب با

۱. در مورد واژه‌ی "چاپ" به بخش پیشین (دهل سرحدی بلوچستان) مراجعه شود.

می‌شوند و آن‌ها را می‌توان به سه گروه اصلی چاپ زابلی، چوب‌بازی و شمشیربازی تقسیم کرد.

چاپ زابلی^۱

به صورت گروهی توسط مردان و به‌ویژه در مرحله‌ی سه‌چاپی مشترکاً توسط زنان و مردان و بدون استفاده از چوب انجام می‌شود. در اوج رقص رقصندگان با دستمال‌های رنگی به رقص می‌پردازند. این رقص با سرعتی آرام شروع و در هر مرحله بر سرعت موسیقی و رقص افزوده می‌شود. مراحل مختلف این رقص عبارت‌اند از گران‌چاپ (حرکت سنگین)، چاپ‌خاشی (اوکاتی) با سرعت متوسط و سه‌لُتک (سه‌چوبه) با سرعت تند. در زبان بلوچی، لُت به معنای چوب و لُتک به معنای چوب کوچک است که در این‌جا مقصود چوب (مضراب) دهل است.

چوب‌بازی

به صورت گروهی یا دونفره توسط مردان انجام می‌شود و مراحل مختلفی دارد که شامل یک‌چوبه با سرعتی آرام، دوچوبه با سرعتی متوسط و سه‌چوبه با سرعتی تند است. در این رقص هر یک از بازیگران با دو چوب (در هر دست یک چوب) به مصاف هم می‌روند.

شمشیربازی

از هنرهای نمایشی اصیل سیستان است و غالباً به صورت دونفره انجام می‌شود. هر یک از بازیگران دو شمشیر در دست دارند (در هر دست یک شمشیر) و رجزخوانی و چرخ، حمله، دفاع، گریز و غلت‌زدن از مراحل مختلف آن است.

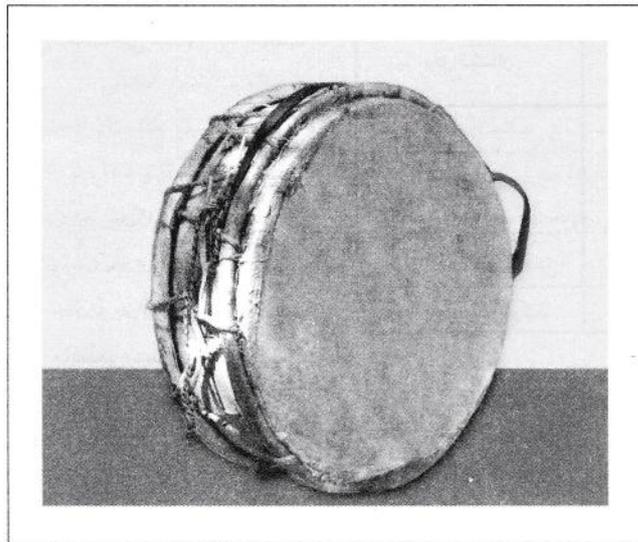
چرخ دهل‌نواز

گاه در پایان چاپ زابلی یا چوب‌بازی، دهل‌نواز دست به انجام حرکت‌های نمایشی می‌زند. حرکت‌های نمایشی نوازنده‌ی دهل در سیستان و سرحد بلوچستان تقریباً مشابه‌اند. موسیقی همراهی‌کننده‌ی تمام رقص‌های سیستان با سُرنا و دهل اجرا می‌شود. تکنیک‌های اجرایی دهل سیستان و دهل سرحدی نیز تا حدود زیادی مشابه‌اند (به بخش پیشین مراجعه کنید).

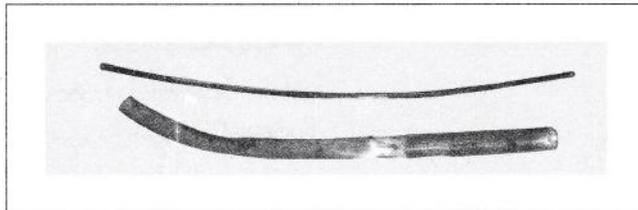
موارد و نوع استفاده‌ی دهل سیستان

الف. مجالس عروسی و شادمانی

دهل سیستمی ساز همراهی‌کننده‌ی سُرنای سیستمی است و در مجالس عروسی و شادمانی این دو ساز به اجرای آهنگ‌های چاپ زابلی، چوب‌بازی، شمشیربازی و گاه ترانه‌های سیستمی

کرمان - بافت

Dohol (Dohâl, Dehâl) - sample A
Kermân (Bâft, Bardsir, Sirjân, Râbor)

دهل (دُهال، دِهال) - نمونه‌ی الف
کرمان (بافت، بَرَدسیر، سیرجان، رابُر)

Encyclopaedia of the Musical Instruments of Iran

Volume 2

**Membranophones and
Idiophones
in Regional Music**

Mohammad-Rezâ Darvishi

